

**PËRJETËSIMI POETIK POPULLOR I
BËMAVE HISTORIKE TË SHOTË
GALICËS**

Sipas besimeve të hershme popullore, mendohej se trimat dhe trimëreshat ishin pasardhës të lidhjeve të ngushta ndërmjet perëndive dhe qenieve njerëzore. Kuptuar kështu, këta pasardhës, të themi, simbolizojnë bashkimin e forcave qiellore me ato tokësore, dy forca dhe entiteteve ndër më të rëndësishmet për ekzistimin e qenieve. Ndonëse konsiderohen, kushtimisht, lidhje e ngushtë e qiellit me tokën, lidhje këto perëndish, nuk e trashëgjuan veçorinë e pavdekshmërisë. Një është parësore këtu, trimat dhe trimëreshat e kombit ruhen përmes këngës në mendjen dhe në shpirtin popullor për veprën historike. Kënga është, pra, ajo që këta i bënë të përjetshëm. Ngjarjet historike dhe trimërinë e tyre poeti popullor i pasqyron në këngë përmes gjuhës dhe shprehjes së zgjedhur poetike, tërësinë strukturore të mishëruar here-herë me elemente dhe shprehje figurash mitike. Ka raste që përmes figurash dhe shprehjesh mitike, që u vishen këtyre në masë, me një invencion dhe imagjinatë të veçantë, të ruhen ato lidhje të hershme, që besohet se ekzistojnë, ndërmjet hapësirës së perëndive – asaj qiellore, dhe hapësirës njerëzore – asaj tokësore.

Është e padiskutueshme, ngjarjet historike kombëtare dhe vlerat e caktuara heroike, qofshin në plan gjithëkombëtar apo individual, bashkë me forcën shprehëse poetike, janë ndër dimensionet e caktuara të këngës historike, që ndër të tjera, ngërthejnë në vete edhe të bukurën (estetikën), të moralshmen (etikën) dhe mjeshtërinë e poetit popullor.

Në përvijimin e mendimit të sipërthënë dhe marrë në rrafshin e këngës popullore historike mund të thuhet, me të drejtë, se Shotë Galica, kjo heroinë, meritueshëm, zë vend të shënuar në krijimtarinë poetike popullore, përkatësisht në këngën popullore historike, për trimërinë dhe guximin e saj. Ajo pasqyrohet këtu, ndër të tjera, me vlera kulminante të së bukurës dhe të së moralshmes kombëtare historike.

Për aftësinë dhe shkathtësinë e krijuesit popullor, që ngjarjet dhe tragjikën familjare a kombëtare t'i përshkruajë me tablo dhe imazh të një vlere të caktuar poetike, të një vlere të caktuar reale, historike, dëshmojnë vargjet e papërsëritshme të një kënge popullore:

*Vezllon thika n'drit' të hanës
t'vetmin djal' ia kan' vra nënës.
A mush' shpia gjam' e vaj,
I therin nanës çikn e saj. (497)**

* Për të gjitha citatet i referohemi librit *Epika historike*, 3, botim i Akademisë së Shkencave të RP të Shqipërisë, përgatitur nga Qemail Haxhihasani dhe Miranda Dule, Tiranë, 1990. Në fund të çdo shembulli është dhënë në parantezë numri i këngës së këtij libri.

vargje këto për të cilat, më hollësisht, bëjmë fjalë në vijim të kësaj kumtese.

E bija e Halil Radishevës nga Drenica – Qerimja, e njohur në popull dhe në krijime me emrin Shotë Galica, shquhet dhe bën emër që nga dita kur bëhet nuse, kur bëhet grua e Azem Galicës, trimit në zë në hapësirën e Drenicës dhe në atë gjithkombëtare. Ditën e dasmës, kur oborri i shtëpisë së Azemit është plot miq e farefis, poeti popullor do të këndojë:

dy luan' po martojnë, (374)

Ai këtu me *dy luanë* sugjeron forcën dhe rezistencën e shkallës më të lartë, që po lind me bashkimin e këtij çifti të ri në luftë kundër të huajit. Këta *dy luanë* këtu, njëherësh, simbolizojnë lidhjen e ngushtë dhe unitetin kombëtar të të dy gjinive dhe paralajmërojnë krijimin e një hapësire dhe bërthame territoriale të lirë.

Poeti popullor me shprehje të zgjedhura gjuhësore kuptimplota, duke na kthyer në një kohë të shkuar, në kohën e martesës së Shotës, na përvetëson, na bën ta përjetojmë këtë ngjarje, sikur të ishim të pranishëm. Sipas këngës *Nuse Shota n'luft' ka shku*, nga e cila nxorëm vargun *dy luan' po martojnë*, na duket sikur edhe ne ishim në atë ceremoni, në atë dasmë të madhe kombëtare. Na bëhet sikur shohim Shotën të veshur nuse, së cilës i shkëlqen balli dhe qëndron si shqiponjë mali në degën më të lartë. Bukurisë së saj i shkojnë *unazë e jelek* me të gjitha stolitë e tjera të nusërisë.

Në mëngjesin e parë, *mëngjes i bardhë* ky për poetin, *Nuse Shota*, në vend të *unaza e jelek*, ngjesh *gjerdanin me fishekë*, apo ngjesh *gjerdan e nagant*:

*Mëngjesë i bardh', në të ague,
nuse Shota n'luft' ka shkue.
Hoqi unaza e jelek,
ngjeshi gjerdanin me fishekë.
Mbetë ti, nuse e luftës. (374)*

Mbi të gjitha, ajo veçanta, ajo që është në qendër dhe bosht në mendjen e poetit, Shota, pra, nuk është më për të nuse dasme, sikur të gjitha nuset e tjera, por ajo, tash e tutje, është *nuse e luftës*. Sipas vargjeve të kësaj kënge, togfjalëshi *nuse lufte* bëhet emër i dytë për këtë femër shqiptare zulmëmadhe. Ky togfjalësh e cilëson Shotën nga nuse dhe gra të tjera. Me këto vargje, duke e cilësuar në figurë dhe heroinë kombëtare, del vlera e saj e shkallës së lartë për t'u flijuar për atdhe. Vetëm fjala *nuse* këtu semantikisht nuk do ta plotësonte e as nuk do ta mbulonte figurën reale të kësaj femre. Deria çdo nuse duhet të qëndrojë në shtëpi, e veshur me stolitë e nusërisë dhe kryen kryesisht punë shtëpiake, te *Nuse Shota* kemi diçka tjetër. Ajo, në vend të stolive të nusërisë, *ngjesh gjerdanin me fishekë*, madje ngjesh brezit edhe *nagantin*, "stoli" këto me të cilat shkohet në luftë, në fushëbetejë, shkohet atje ku jetojnë shumë afër njëra-tjetrës jeta me vdekjen. Kështu, poeti me atributin

luftë e plotëson, e bën më të fuqishme, vlerën historike kombëtare të kësaj nuseje.

Nga kënga me titull *Azem Galica asht' i gjallë* (380) shkëpusim vargjet:

*Nat' e zez' e gat' ish kanë,
sa fillon dilli me dale,
dilli del me rreze t'bardhë,
por vatani mbet pa djalë!*

Nga këto vargje mund të veçohen sekuenat a togfjalëshat *nat' e zez'*, *dilli del*, *rreze t'bardhë*, *e gat' ish kanë*, me ç'rast këtu aludohet dhe zgjohen asociacionet e kohës së gjatë dhe të mundimshme nën pushtuesin, në një anë, dhe nevojës së zgjimit kombëtar e të shfaqjes së shenjave të para të lirisë që po agon, në anën tjetër. *Nata*, madje e *zezë*, është e gjatë, e rendë, e mundimshme dhe e padurueshme, siç është sundimi i të huajit. Mirëpo, natyra ndjek ritmin dhe ciklin e rregullt të lëvizjes së saj dhe bën që pas errësirës. *natës*, të vijë *drita*, *dita*, të dalë *dielli me rreze të bardhë*. Trojet shqiptare do të ndriçohen me *rreze të bardha*, por me kusht – *vatani do të mbetet pa djalë*. Kalimi prej një mendimi në mendimin tjetër bëhet përmes figurash poetike të zgjedhura mjeshtërisht nga krijuesi i vargjeve.

Derisa poeti popullor sillet në një qark të caktuar përmbajtësisht, që e merr si imponim të çiftit dhe të kundërvënies e *zezë* – e *bardhë*, për këto vargje me rëndësi është edhe ana tjetër e shprehur në tërësinë

strukture. Në anën tjetër, figurat tingëllore, elemente këto përbërëse të një rendësie të veçantë ndërtimore për këngën, duhet të kuptohen si përcjellje akustike, tingëllore, të mesazheve dhe intesivim të kuptimësisë dhe të përjetimit, siç kemi, të themi, te vargu i dytë – *sa fillon dilli me dalë*, dhe te vargu i tretë – *por vatani mbet pa djalë*. Fjalët e fundit të këtyre dy vargjeve *dalë* dhe *djalë* përputhen gati plotësisht ritmikisht dhe kështu vargjeve u japin forcë të veçantë kuptimësie dhe përjetimi.

Vdekja e Azemit është dhënë në këtë këngë me perëndimin e diellit, me zhdukjen e dritës qiellore, është dhënë si errësim. *Errësira* dhe *drita* si figura mitologjike nuk janë të përfillshme këtu me kuptimin leksikor të fjalëve *dritë* dhe *errësirë*. Derisa drita është tërësia e rrezeve dhe e energjisë që lëshon dielli a një trup tjetër i zjarrtë, errësira është e kundërta e saj, mungesa e dritës. Sipas vargjeve të këngës, ato simbolizojnë dy entitete dhe kuptimësi të kundërta-jetën, në një anë, dhe vdekjen, në anën tjetër. Ndërmjet njërës dhe tjetrës trojet shqiptare kanë një dhembje të madhe, vdekjen e Azemit. Këtë dhembje të madhe e ndien shokët e tij bashkë me Shotën – *me vetlla n'tokë*; gjaja – *n'mal bar nuk hanë*; krojet – *shterojnë*; dielli – *nis të perëndojë*; maleve – *u bie dekë e ranë*, të cilat përgjigjen:

*Sa t'jet' qilli përmi ne,
sa t'jet toka për nan ne,
Azem Galica asht i gjallë;*

Malet kalojnë jetë të përbashkët me trimat. Ato janë strehimoret më të sigurta të tyre. Në hapësirën ndërmjet qiellit dhe tokës, ku ato shtrihen, jetojnë të pavdekshme veprat zulmëmëdha të heronjve dhe të heroinave kombëtare, siç janë këtu ato të Shotës dhe të Azemit. Zana, figura këto mitologjike popullore, krijojnë lidhjen tjetër ndërmjet maleve dhe trimave. Ato sa janë rojtare të maleve, aq janë rojtare, mbrojtëse dhe përcjellëse, janë hije, të trimave dhe të ngjarjeve të tyre historike. Me të drejtë, në këngën *Për Shqypni na do t'luftojmë* (376), poeti popullor në vargjet e para:

*M'thuj, oj zana e Qyqavicës,
asht Shota e Azem Galicës?*

i drejtohet pikërisht zanës së Qyqavicës t'i tregojë se ku është e strehuar dhe çfarë bën Shota në ato çaste. Zana, këtu pikërisht ajo e Qyqavicës, asaj së cilës i drejtohet, është ajo figura e besimeve popullore që e përcjell dhe e ndihmon hap më hap trimëreshën dhe di çdo gjë për të. Zana i përgjigjet poetit se Shota është në luftë të rreptë me armikun dhe: *sa her' qet ka nja po e vret*, varg ky i njohur në shumë këngë popullore historike.

Lavdia apo zulma, që kryesisht janë mesazhet e këtyre këngëve, janë në lidhshmëri të drejtpërdrejtë me emra të caktuar, që kryesisht krijojnë cikël të veçantë këngësh. Ndonëse këta emra tashmë nuk gjenden në mesin e të gjallëve, ftohen përmes këngëve t'u vijnë në ndihmë bashkatdhetarëve, kur atdheu është në rrezik.

Besohej dikur se ata u vinin në ndihmë, sërish ktheheshin në mesin e tyre, kur kombi i ftonte. Sipas këngës për të cilën bëmë fjalë, *Azem Galica asht' i gjallë*, kur Shota me shokë është në rrezik kundër ushtrisë së kralit, nga qielli dëgjohet jehona: *Prite-prite Azem Galicën!!- Bashkë me Shotën tuj luftue*. Nga ky varg kuptimplotë na bëhet të besojmë sikur ai është në mesin e bashkëluftëtarëve të tij. Natyrisht, emri i Azemit – trimit në zë – është këtu në funksion të frymëzimit, është, pa dyshim, jehona e veprës së tij, që tashmë kishte depërtuar kudo në zemrat dhe në shpirtin shqiptar.

Të ndalemi pak çaste e të shohim dy vargjet e para:

*Hajmedet, çka koka kanë,
s'len n'Kosov' as dill, as hanë! (497)*

të këngës me titull *N'at Kosovë nuk des trimëria*, vargje këto të cilat mund të afrohen përmbajtësisht me ato të këngës *Azem Galica asht i gjallë*, për të cilat bëmë fjalë më sipër. Kur krahasojmë vargjet nisëse të njëres dhe të këngës tjetër, vërejmë dhe bindemi për talentin dhe mjeshtërinë e ndërtimit të vargjeve, përmbajtësisht të njëjta apo të ndryshme. Në këto dy vargje nuk kemi sekuencat *natë e zezë, e gat ish kanë, rreze të bardha*, si në vargjet e këngës së parë, por sipas një vështrimi në vija më të përgjithshme përmbajtësore edhe këtu është dhënë me figura poetike gjendja e rëndë dhe e padurueshme e shqiptarëve në Kosovë nën okupatorin sllav në

formë të një proteste kundër dhunës dhe terrorizmit,
therjes dhe vrasjeve:

*Vezllon thika n'drit' të hanës,
t'vetmin djal' ia kan' vra nanës.*

Me këto vargje poeti popullor paraqet një tablo reale, jep një përshkrim fort rrëqethës, një përjetim real të gjendjes së shqiptarëve nën pushtuesin. Ai këtu jep një imazh të llahtarshëm të gjendjes së përjetuar tragjike e nën ankth të një familjeje shqiptare. Është pikërisht kjo një dramë reale, e vërtetë, tragjike, vuajtje shpirtërore, që ngjet në tradhti, pikërisht natën për dritë të hënës. Është kjo një gjendje shpirtërore trishtuese, është një përjetësim poetik përmes figurash të rralla, qoftë ai terrorizim familjar apo i ngritur në shkallëzim kombëtar. Vargjet paraqesin një protestë, pas së cilave poeti jep vargjet e tjera me të cilat përpiqet të ngrisë moralin e shqiptarëve në Kosovë:

*N'at Kosovë ka djem si zana,
trima t'fort' dhe shumë azgana.*

Trimëria, sipas vargjeve, ende jeton në shpirtin dhe në zemrat e djemve tanë. Me ta jeton e kaluara dhe e tashmja, por edhe e ardhmja. Trimëria jeton bashkë me traditën, me zakonet, jeton bashkë me shqiptarinë.

Sapo shtëpia mbushet me gjamë e vaj, për të vetmin djalë të therur të nënës, me ç'rast tragjedia dhe vuajtjet

shpirtërore familjare arrijnë kulmin e tyre, shkau shton zullumin, shton egërsinë e tij, duke therur madje edhe të vetmen vajzë të nënës. Përmes përjetësismit poetik e keqja shkon e shtohet, ngritet në shkallë ankthi:

*A mush' shpia gjam' e vaj,
i therin nanës çikn e saj.*

Poeti popullor këto momente aq trishtuese dhe rrëqethëse të nivelit kombëtar i shtron me një forcë shprehëse magjike, të themi, të pakrahasueshme. Jep ai këtu një imazh plastik të një terrori dhe gjenocidi të paharrueshëm dhe të ngulitur thellë në psikën dhe në shpirtin sa të nënës dhe të farefisit, aq edhe në shpirtin dhe në ndërgjegjen kombëtare.

Një situatë të ngjashme, të rendë dhe të padurueshme për Shotën, paraqet kënga *Rrept po qet Shota allti* (370). Në këngë bëhet fjalë për një aksion që kishte ndërmarrë Shota me dy vëllezërit e saj – Mehmetin dhe Salihun, me dy lutëtarë të tjerë, shokë të vjetër të Azemit – Rifat Bajshën dhe Mehmet Delinë. Aksioni lidhet me vrasjen e naçellnikut të Mitrovicës, njeri ky i cili kishte bërë shumë krime dhe terror në viset e Drenicës. Ndër të tjera, kishte kryer shumë vrasje, djegie dhe ndyrësi ndaj grave dhe fëmijëve të mitur. Sapo takohet me naçellnikun, Shota atë e quan *fytyrzi* dhe ndër të tjera, e namatis me *të raftë pika*, dhe pa humbur kohë, ia përkujton edhe një herë të këqijat që kishte bërë ndër shqiptarë:

*Naçellnik, he fytyrzi,
boll ke dal' shpi për shpi,
boll me gra ke ba mahi,
ke vra fmi tuj pi në gji,
tash po sheh grue me sy,
e djeg veten, të vret ty.*

Dhe, natyrisht, sipas poetit: *dekun n'tok' e ka shtri!* Sipas këtyre vargjeve, që na dalin me shkallëzim të ngritur, Shota është e fyer edhe kombëtarisht pse naçellniku kishte bredhur aq lirisht nëpër hapësirën shqiptare sipas dëshirës – *shpi për shpi*, me ç'rast shkau kish shkelur nderin shqiptar – *me gra kishte bërë mahi*, por më e rënda mbi të gjitha ishte pse naçellniku – *kishte vrarë fëmijë duke pi gji*. Dhe, pas këtyre fjalëve alternativeë tjetër nuk mbetet, ajo bën punën për të cilën ishte nisur bashkë me shokë në Mitrovicë, naçellnikun *dekun n'tokë e ka shtri*.

Në këngën popullore historike për Shotën lutja dhe betimi dalin si diçka të kundërta, që semantikisht nuk përputhen njëra me tjetrën. Shota me shokë në asnjë çast në çfarëdo situatë qoftë, e as këtu, nuk kanë shprehje lutjeje ndaj armikut që të largohet nga trojet shqiptare. Ajo çdo situatë konfliktore dëshiron ta zgjidhë vetë. Para çdo lufte betohet me shokë se deri në frymën e fundit do të luftojnë kundër pushtuesit, që semantikisht është e barabartë me besën dhënë atdheut. Ajo fjalën dhe besën në asnjë çast nuk i lë peng. Sapo ia

numëron zullumin naçellnikut, pa një pa dy, në mënyrë shumë të rrufeshme dhe të stërvitur i bie allti.

Figurat e namatimit të *raft' pika* dhe *fytyrzi* këtu mund të afrohen me kuptimin e nëntokës, të ferrit, të vdekjes, të jetës në botën tjetër. Gati sikur në të gjitha këngët e tjera, edhe këtu figurat poetike ngërthejnë në vete mesazhin e kundërvënieve *e mira – e keqja, liria – robëria, trimëria – qyqaria, fitorja – humbja, ngëdhënjimi – turpi, qielli – toka, lart – poshtë, jeta – vdekja*, etj.

Ekzistojnë fillime dhe shtjellime ndërtimore të këngëve, që për subjekt dhe syzhe kanë momente reale të ngjarjeve historike, kanë luftën dhe trimërinë e Shotës dhe të Azemit me shokë, të cilat shkrihen në tërësinë e stukturës së këngës si krijim organik apo shkrihen në pjesët e saj në formë figurash reale me përmbajtje historike apo në formë figurash poetike fantastike a mitike si në vargjet e cituara më lart, kur poeti i drejtohet zanës së Qyqavicës.

Sikur në të gjitha këngët e tjera popullore me temë historike, edhe në këto për Shotë Galicën ngjarjet historike, apo episodet e tyre, ato reale, në sturkturën e këngës paraqesin në njëfarë dore vetëm njëfarë nukleusi, njëfarë bërthame të ngjarjes, dhe për aq qëndrojnë në epiqendër të krijimit. I tërë krijimi, me tërë strukturën përmbajtësore reale, është fryt i shkathtësisë dhe i aftësisë krijuese të poetit popullor, është fryt i imagjinatës së tij krijuese. Ngjarja historike, pjesa reale, jepet hëndapërbrenda këngës në dimension dhe në masë të

caktuar. Jepen aty ato momente dhe ato vlera të ngjarjes sa për t'u kuptuar personazhi, hapësira dhe qëllimi i ngjarjes, siç është në vargjet:

*e gjith shokt' jan besatue,
ja kan' dhan' Shotës besën:
- Për atdhe, të gjith' do t'desim!
Për Shqipni na do t'luftojmë,
o do t'vdesim, o do t'rrojmë! (376)*

Figura dhe karakteri i Shotë Galicës, i kësaj heroine kombëtare shqiptare, në këngën popullore historike, që del me vlera të larta ideoartistike, është pasqyruar me shprehje dhe figura poetike në një skenë të hapur plot dramaticitet, është dhënë në fushëbetejë si një dramë gjithkombëtare, si diçka e rrallë dhe e veçantë për femrën. Populli i mahnitur me trimërinë e saj pret nën ankth epilogun e ngjarjes. Këtë epilog e pret sidomos Galica:

*Tan' Galica n'kam' na u çue,
po habiten me ni grue,
me ni grue qi ban trimni,
po lufton me shum' ushtri. (376)*

Poeti popullor nuk mendon këtu në gjininë më të dobët fizikisht, nuk mendon në gruan nënë, që vetëm lind e rrit fëmijë, që di të kryejë vetëm punë të shtëpisë dhe që është në vartësi të plotë me normën tradicionale

kanunore, por fjalën e ka dhe mendon vetëm në një grua që del jashtë të gjitha këtyre, mendon në një grua shqiptare me veçori të caktuara kombëtarisht, grua kjo që u lind me trimëri të rrallë – *shqiponjë me dy zemra*, që *ngjesh gjerdanin me fishekë*, *nuse e luftës*, madje që mund të matet dhe të luftojë me *shumë ushtri*, sipas poetit.

Zulma ose fama e trimëreshës është këtu e barabartë me fjalën e dhënë, me besën. Besa këtu jepet për atdhe si në vargjet e këngës për të cilën bëme fjalë, përkatësisht në vargun:

- *Për atdhe, të gjith' do t'desim!*

Mund të thuhet me të drejtë se gati në të gjitha këngët popullore historike dhënia e fjalës, e besës, i paraprin veprës historike, zulmës ose famës. Besa këtu identifikohet dhe është e barasvlershme me jetën. Për poetin është më mirë të vdiset sesa të jetohet nën robëri dhe i turpëruar. Dhe, kështu, vepra historike trimërore është e pavdekshme, jeton gjithnjë, bën jetë në të gjitha breznitë. Lavdia, zulma a bërja emër arrin edhe deri në qiell. Atje jeton bashkë me syzheun e ngjarjeve dhe me personazhin. Bërja emër në rrafshin historik nuk zvetënohet gjatë kohëve, sepse ajo përsëritet vashdimisht përmes këngës. Breznitë çmojnë dhe e vlerësojnë lart dhe nderojnë në mënyrë të veçantë emrat siç është Shota dhe emra të tjerë që u flijuan në altarin e atdheut.

Natyrisht, jehona e trimërisë dhe e fitores ndaj armikut dëgjohet larg, merr shpejt dhenë dhe meritueshëm hyn në këngë, si në vargjet:

*Për kreshnikun Azem Bejta,
për Shotë shqiponjën me dy zemra,
anemban' këndon Malsia,
kndon Kosova, kndon Shqipnija. (373)*

Në figurën e heroinës, Shotë Galicës, poeti popullor sheh dhe lartëson të vërtetën, realitetin jetësor kombëtar, trimërinë dhe heroizmin e bijave shqiptare për mbrojtjen e trojeve etnike. Kjo trimëri dhe ky guxim është burim frymëzimi i masave popullore për ideale të larta kombëtare, ndërsa për poetin lënda dhe frymëzimi më i dashur për përjetësimin dhe legjendarizimin e figurave kombëtare historike, këtu të Shotës.

Në thellësinë e përmbajtjes së secilës këngë për Shotën, në thellësinë e çdo shprehjeje dhe figure poetike, siç na duket magjike, sikur gjejmë dhe hetojmë çelësin me të cilin hapen dyert e misterit të bukurisë, të lirisë, të një jete të rehatshme gjithëkombëtare.

Na pëlqen që këtë trajtesë ta mbylлим me vargjet:

*Për kreshnikun Azem Bejta,
për Shotë shqiponjën me dy zemra,
anemban' këndon Malsia,
kndon Kosova, kndon Shqipnija.*

